

Philadelphia Regalis

к о р е н и и ц в я т

РЕНЕТА ИНДЖОВА

„Вървя бос върху оголени корени, сраснали така помежду си, че при всяка крачка се спъвам и падам. Когато от време на време се изправям, по лицето и раменете ме удрят сплетени клони, отрупани с богат маслинов плод. Усещане едновременно и за опасност, и за богатство, и за спасение! Загубил съм се, но съм в бащиното имение... Ето ги там берачите на маслини, натоварени с чували на гръб, приведени под тежестта им, с втренчен поглед в земята... Дали викам за помощ, не знам, но ги виждам как безмълвно ме отминават. А са съвсем близо до мен и стават все повече, защото прииждат от всички краища на гората и се сливат в огромен единен поток и някак си аз се оказвам част от него, защото всички вървим по онзи широк улей, който разделя имението ни на две, нали са двама братя, и който води до голямата бяла каменна къща... Виждам един след друг мъже, жени и деца как вливат своя безценен товар – пристигналите първи вече са се освободили от него и каменните корита на маслиновите преси са вече препълнени, а движещите се около тях мелничари не успяват да поемат товара на берачите, нито да задвижат достатъчно пресите, защото богатството приижда с още по-голяма сила... Голямата ни къща сякаш става все по-малка, потопена в зелено море. От каменните улеи на машините се стича лъскава лепкава маса и само защото не е червена, не е лава...

Баща ми се е изправил в строгата си и още по-висока на фона на приредените от труд селяни осанка. Той, както винаги, зорко следи в пресите да попадат само чисти от листа и незрели плодове. Ре-

колтата тази година е толкова богата, че погледът му блести с лъскавината на стичащото се по улеите на пресите зелено злато. Изведнъж, щом ме вижда, лицето му потъмнява... Целият съм в рани, от краката до лактите. Изпитвам неописуем ужас от болките и струящата от крайниците ми кръв. Спомних си, че баща ми беше ме изпратил да следя и надзиравам берачите на маслини, а аз се бях провалил. Докато го гледам виновно и в очакване на присъда, от всички страни виждам как, като от изпуснати фонтани, шурти червена течност. Но нали това е червеникавата водна маса, която изтича по стените на коритата още щом се отдели първата масленост ... Не – о, Боже – това не е водата на маслините!? Всеобщи викове и плач струят и огласяят имението ни! Гъстата и лепкава червена кръв се смесва със зелената маслена течност и препълва улеите, които досега изглеждаха зелени...“

– Хайриг!*

Уж викам, но баща ми не ме чува. Искам да отворя очи, но не мога. Задушава ме миризмата на разлагаща се кръв. Тялото ми е сковано, като че съм покрит със засъхнала твърда кора, дрехите са полепнали и са се втвърдили около мен, та ме задушават и не мога да помръдна. Отказвам се да отварям очи, а и те са засъхнали, но отнякъде около мен усещам мириса на маслини и това бавно и полека оживява съзнанието ми... О, благодарам!

Там, където са краката ми, виждам седнала жена.

Изглежда изцяло погълната от занятието си: разкъсва парчета от някакъв плат, потапя го в глинена купа, в която разпознавам зеления цвят на познатата течност. Усещам как тя благодарно гали ходилата ми и като че ли ги охлажда, разпръсквайки болката. От време на време се чува шумът от разкъсването на плата, който сигурно е много овехтял, та това става лесно. Все по-често жената сменя парчетата с нови и все по-често пространството около мен се оглася

* Хайриг! (арменски) – Тамко! – Бел. авт.

като с плач. Изглежда, че не се притеснява от спящото до нея дете. Сигурно, докато заспи, е било в скута ѝ, а сега в съня си се е опасало в гъба около бедрата и кръста ѝ. Жената и прилепналото към нея телце изглеждат като едно...

Тя продължава да е възбена в заниманието си и не забелязва погледа ми, втренчен в захвърлените наоколо изцапани с кръв и мазнина парчета плат. Първо смътно, но постепенно все по-ясно в съзнанието ми израства споменът за едно лице, обвито в онези шарки, което, макар и забудено, никога няма да сбъркам с друго... О, значи тя е разравяла труповете около мен в масовия гроб, в който изхвърлиха всички ни... Тя е тази, която е чула стоновите ми, излизаци изпод мъртвите тела... И къде е била с детето, докато палачите проверяваха дали има някой останал жив сред купищата трулове? И видяла ли е как с горяща факла един от тях пържи табаните на краката ми, доволен от „откритието“ си, че гяурът, на когото е овъглил ходилата, ще остане завинаги тук... Значи пред него не съм издал звук – пазил съм си стенанията за моята спасителка! Не знам дали тя е вървяла по тях и ме е намерила или аз съм я викал за помощ... Но си спомням, че докато се мъчеше да отмества натрупаните около и върху мен трулове, още по-тежки от взаимно пролятата кръв, аз се усмихвах – странно нелепи и излишни ми изглеждаха усилията на едно малко женско тяло – особено когато започна да ме влечи... Беше хванала краката ми като две ритли на каруца... От време на време се обръщаше, за да се увери, че тялото ми и детето ѝ „вървим“ редом, усещах гъба ѝ до още горящите ми като факли крака, което странно смекчаваше болката ми и сигурно, залюлян от тръскането, съм заспал.

Още не е забелязала, че я наблюдавам. Гологлава и без шала с краските, тя е коленичила с лице към мен, в което откривам неизменните черни, заоблени до изпъкналост очи, които природата като че ли е създала по-големи, за да побират повече тъга. Блестящи, потопени в море от влага очи... Питам я как се казва, но не получавам никакъв отговор – само очите ѝ стават още по-дълбоки и искрящи от влага. Срещайки погледа ми, тя понечва да се скрие. Но няма къде – ние

дватама и детето, обвило се около нея, изпълваме цялото пространство. А и тя се страхува да помръдне, защото ще го събуди. Нямам сили да гледам повече – доспива ми се, този път от полюшванията на това пространство около нас, което ми прилича като да сме на плаващ кораб.

Не знам колко пъти съм заспивал, но току-що ме стресна шум, като че ли търкалят буре по дървен под. Шумът идва отгоре и е придружен с викове и говор на италиански. Вече съм се убедил, че съм на кораб, а той – в открито море. Трябва да е минало доста време в пътуване, защото непрекъснато ми се повръща, а и миризмата на кръв и зехтин като че ли е отстъпила на соления полъх на морската влага. И грехите ми като че ли са сменени, усещам ги като мека презръдка. Само пространството около мен ме сковава от всяко движение. Това не е каюта, а някаква дупка, която се е образувала от само себе си между две помещения. Няма люк, но слабата светлина, проникваща през няколко процепи на тавана, където вероятно е палубата и откъдето идва шумът, подсказва, че навън е ден.

Успявам да надигна глава и поглеждам там, където трябва да са краката ми. Там сега е седнало детето, скръстило крачетата по турски, вероятно поради липсата на пространство или може би... А очите са същите, дори и тъгата в тях. „Ур е майригът?“*, питам го аз. „Отиде горе за храна“, дочувам в отговор. Имам още малко сили преди да заспя отново и продължавам: „Как се казваш?“. Но детето е навело глава надолу и мълчи... Като че ли се моли... „Не можеш ли поне да ми кажеш как се казва майка ти?“ Момчето едва чуто промълвява: „Ти знаеш името ѝ...“ Не я дочаквам да се върне, а затварям очи, смятайки, че така ще си го спомня по-добре...

О, Боже, толкова ли е била силна болката ми, та забравих и сега за първи път виждам повторно най-ужасната картина на моя злощастен живот?... Жена ми!... Синът ми!...

* Ур е майригът? (арменски) – Къде е майка ти? – Бел. авт.

... Каютата като че ли ще се разпадне. Люлеенето ѝ прави тялото ми да се търкаля на място. Жената и детето ѝ плачат неугържимо. Вавилонско стълпотворение се разиграва горе на палубата. Команди на всякакви езици, от които не разбирам нищо, освен че сме в опасност. Вслушвам се във виковете и воплите на безкрайно много гласове, изговаряни и на моя език... Ох, злочести народе мой! Жената и детето едва се задържат – леки са и се мятат към ъглите на дупката, в която сме... Ще ги загубя ли и тях?... С последно усилие прегръщам силно двамата с по една ръка. Дали заспах заедно с мен? Чувам се на сън да мълвя: „Гюнеш... Гюнеш...“

Сутринта трябва да е била тиха и лазурна, защото каютата е спокойна и озарена от проникваща през процепите светлина. Горе като че ли има много хора, но изглежда, са на молитва. Молитва за по-бързо акостиране, на който и да е бряг, без значение... Вглеждам се в движението на устните на жената до мен. Подозирам, че тя се моли нашето пътуване да продължи по-дълго...

Аз съм Вахрам

Мама ме събужда. Казва, че трябва да вървим. На кораба е настанала суетня. Блъскащи се хора, мъже, повлекли след себе си жени и сънни плачещи деца се стичат към палубата. При нас са дошли две от жените, които даваха на мама храна и грехи, когато тя отиваше при тях там, горе, и един мъж, който опъна платнена носилка с дръжки, и всички заедно изтеглиха навън нашия болен. Мисля, че той има треска. Все по-силно стене и вика името на мама. Защо ли ме питаше как се казва тя, щом непрекъснато я вика за помощ?

Мама е разтревожена, не знае какво да прави. Но жените, които дойдоха – облечени са в дълги, красиви роби, а на раменете си имат широки бели яки с извезани червени кръстове – ни дават три кесии с неща за ядене и един вързоп, сигурно с превръзки за изгорелите крака на мъжа с нас. Жените от Червения кръст са подействали на мама ободрително. Вижда се как тя се опитва да им благодари. Всички са се хванали за дръжките на носилката и като че ли бързат да ни разтоварят от кораба. Станали сме им бремене вече и сигурно затова дълго махат след нас, пожелавайки ни вероятно на добър час и да се пазим, а шумната им италианска реч пронизва тишината на нощта. Изпращането, което са ни устроили нашите италиански благодетели от Червения кръст, като че ли иска да ни внуши, че сме спасени, щом сме стъпили на бряг...

Никога няма да забравя как стояхме с мама безпомощни до носилката, която стовариха върху дъсчения кърс, служещ за пристанищен кей. Знаех, че няма смисъл да я питам къде се намираме. Вместо нея, бързащите около нас познати от кораба лица мълвяха възбудено думи като „Булгаристан“, „Бургас“ и също като нас се суетяха, без да знаят накъде да поемат. Имаше усещането, че ще ни повалят, защото сто-

яхме на пътя им. Все пак се намериха двамата от пътниците, които се уговориха един друг да изнесат донякъде нашия товар. Дали го направиха защото пречеше на движението им или защото те самите нямаха друг багаж, освен храната, която всички получиха на изпращане!?!... Прекарахме остатъка от нощта в една постройка, която беше несравнимо по-мизерна дори и от каютата ни. Мама реши, че трябва да ни даде от храната-армаган, въпреки че още беше нощ. Дали така искаше да даде знак, че ще оцелеем, щом има къде да се разположим и да споделим донесеното с нас отдалеч, което сега посвещаваме за тукашно спасение? Или просто се надяваше да ни даде сили за онова, което предстои занаяг.

На сутринта видях мама да уговаря един колар и скоро се озовахме на каруцата му. Ние нямаше да можем да останем в групата бежанци, които щяха да поемат с влак към вътрешността на страната. Мама вече беше уговорила временна квартира в една почти съборена къща, близо до пристанището и гарата. Не само се опасяваше, че друг не би ни предоставил подслон, но и състоянието на болния ни спътник, като че ли още повече се беше влошило.

На този първи пристан от нашето пътешествие останахме сигурно месец. Отброявах времето според молитвите на мама, безкрайните грижи и процедури над болния, които следваха също тъй редовните посещения на един местен лекар. Вече знаех и наблюдавах как при изпращането му мама му подаваше монета. От онези, същите, които, когато нощем се притисках, от студ, но и от любов към нея, усещах навързани около кръста ѝ, топли като тялото ѝ.

Една ранна утрин се оказахме натоварени отново на същата каруца, с която дойдохме от пристанището. Напуснахме нашия временен приют, заедно с хазяина, който се нае да ни откара в Ени Заара. Там той щеше да изпрати сестра си в последния ѝ път.

На капрата, вече седнал, видях Антраник. Смутена, мама дълго ми говореше на ухото, но така и не разбирах нищо. Най-накрая тя просто ме хвана за ръка и преди да се кача горе при него, ме подкани едва

чудо, но властно: „Вахрам, поздрави с почит барона!“* Прег мен, усмихнат, стоеше най-красивият мъж, когото бях виждал досега. Висок и слаб, с черна изправена нагоре коса, буйна и къдрава, като че ли обгръщаща главата му с пълтна шапка. Също оттогава е споменият ми за неповторимо искрящия поглед, с който Антраник бавно оглеждаше ту мама, ту мене. Смутен ужасно, аз се хвърлих в прегръдките ѝ. Усетих я по-силна и уверена, отколкото преди.

Дълго продължи пътуването ни. Виждах сутрин зад нас слънцето, а вечер, докато залезеше, лъчите му преминаваха през очертанията на Антраник и Гюнеш, седящи един до друг на капрата пред мен, като че ли там някъде, напред и на запад, ги очакваше прекрасен нов живот.

Аз съм Назик

Родила съм се в малката схлупена кирпичена къщичка, в която живеем откакто сме дошли в Нова Загора. Баща ми казва, че това е станало в Коледната нощ, по-точно на Бъдни вечер, тъй като сутринта навън се пеели тукашни български коледарски песни. Какво и кога по-късно са записали като рождена дата в кръщелното ми свидетелство си остана тема, която никога не свършихме да обсъждаме. На него така или иначе пише, че Назик Закарян е родена на 24 януари 1924, а не на 24 декември 1923 г. И двете дати на появата на „бъздиг ахчигъ“*** останаха за отбелязване, а така се оказах по-малка на възраст не с един месец, а с цяла една година. Мисля, че името ми, което на български означава Нежна, е дошло като по даден знак за първо момиче след всичките мои братя – брат ми Вахрам – от първия брак на мама, по-големия с две години мой брат Саркис и останалите ми двама братя, които не познавам – от първата жена на татко и от първия мъж на мама. Не съм сигурна дали помежду си мама и татко обсъждат колко и кои

* Барон (арменски) – господин. – Бел. авт.

** Бъздиг ахчигъ (арменски) – малкото момиче. – Бел. авт.

са били членовете на семейството ни преди и сега, но на мене ми се струва, че една от причините за мъглявите и неясни разкази за миналото ни е вероятно невъзможността толкова много трагедии да се обхванат в едно. Сигурно затова, а и за да се спаси от мъчението да описва неописуемото и да не нахлуе случайно в предишни и по-щастливи времена, мама винаги е била мълчалива.

Така и не разбрах никога дали мама е имала друго момиче досега, но баща ми винаги ме е наричал „Назикъс ахчигъс“*. Не са вярвали, че ще ми е даден живот, тъй като съм била изключително малка и слаба при раждането ми, колкото едно вретенено.

Опитвам се да опиша детството си в някакъв разказ, но най-вече ме затруднява това, че не мога да избира езика, на който да бъда добре разбрана. От една страна, много ми се искаше да знам езика на децата на улицата, но всеки път, когато отивах при тях, уплашена, че и те не ме разбират, бързах да се върна при мама. В главата ми бушуваше и още един чужд за мене говор, този, на който мама говореше, когато вкъщи идваха жени, повечето като нас, бежанки, дори и туркени, дори и циганки, на които мама шиеше чаршафи, юргани и дрехи, като ги преправяше от стари на нови. Понякога се отказвах да разгадавам речта им и се оставях да наблюдавам жестовете, с които си обясняваха една на друга това, което мама трябваше да изработи.

Мама работеше денонощно, а изглежда, че и баща ми също. По цяла седмица той, пак с каруца – тя, изглежда, трайно съпътстваше живота ни – обикаляше селата около града, разнасяйки и продавайки стоката от прочутата фабрика на С. Камбуров. Баща ми ще да е бил добър работник, щом без да знае и дума български, изкара дълги години – в студ и мраз, в жегата и гъжд – в товарещ и разтоварващ труд. Щайги, пълни с прочутата мастика, лимонада и вино, влизаша и излизаша от двора на нашата къщичка. От междуселските си пътешествия баща ми се връщаше шумно и с много радост, носейки най-различни неща за

* Назикъс, ахчигъс (арменски) – Назичето ми, момичето ми. – Бел. авт.

ядене, повечето от които липсваха в града. Мама никога не заспиваше, дори и когато татко се връщаше късно нощем. Тя не приемаше и никакви уговорки, нито се умиляваше от безкрайните подаръци, армани и пресни селски продукти. И не му позволяваше да си легне, преди да сваля всички грехи и да измие „миризмата на село“, както тя се изразяваше.

Очаквах с нетърпение да тръгна на училище, но то не ми донесе нито радост, нито сложи ред в обърканото ми – от различни езици и недоизказани вкъщи неща – съзнание. Явно е имало и по-отдавна наша общност тук, щом в този малък град съществуваше Арменско училище. Като оставим настрана, че пишех красиво и смятах още по-добре, всичко останало беше пълен кошмар. Като че ли не само училището, но и връстниците ми, все едно са били тук отдавна, а аз съм закъсняла някак... Исках да знам кои сме и къде сме попаднали сега, защо съседите ни отбягват, защо живеем разпръснати в града, пък учим в отделно училище. А слушах, без да мога да разбирам и запомням, безкрайни „разказвателни“ поучения от миналото, вместо уроци по арменска история и литература. Като че ли постиженията и величието от древността трябваше да не оставят никакво място за въпроси от близкото минало. Красотата и качества на езика ни обаче, като че ли действаха успокоително на съзнанието ми и след като съм се напънала докрай, за да разбера какво се говори, усещах страх, че може да заспя по време на урок.

Не вярвам да е присъщо на дете да има неспокойни нощи, каквито съм запомнила за себе си през цялото ми детство. Сигурно оттогава ме знаят, че почти не спя. Непрекъснато се опитвах нощем да възстановявам преподаването от учителите, но установявах, че вместо него ме занимават нашите семейни неволи и истории. Винаги бях нащрек и в очакване да уловя някой разговор или реплика – откога сме в този дом (дали не е силно казано), къде сме живяли преди това? Дали крайната бедност, в която живеехме, беше унижение за родителите ми, та те не смееха да говорят за миналото ни? Слухтенето ми даваше ма-

лък резултат, тъй като у нас по принцип не се говореше много – мама винаги е умислена и задълбочена в работа, а баща ми, с дъгките си отсъствия от дома, като че ли я приучи още повече да мълчи.

Никога няма да забравя: баща ми се е върнал посред нощ от работа и най-после си е легнал – ние всички сме заспали и чувам мама да казва: „Учителката не е доволна, Назик не е добре с учението, била винаги разсеяна и като че ли нещо я тормози!...“ А баща ми, както винаги на шега и едва ли не повярвал на казаното от мама, ѝ отговаря: „Е, и какво от това? Моето Назиче е толкова малко и гребничко, че сигурно се стеснява от децата. Пък и да повтори класа, няма да се забележи – точно ще догони по височина и ум другите деца!“ Макар и забвита през глава, усещах избухването на мама: „Защо ли ти казвам такива неща? Че как можеш да ме разбереш, като ти самият не си искал да учиш въпреки частните учители, които баща ти е водел къщи, защото си отказвал да ходиш на училище. За разлика от брат ти, той поне се е възползвал от богатството на баща ви и се е изучил, и сега е във Франция.“ Ах, тези дебели юргани, шити от мама – плачех, но звук през тях не може да излезе. Баща ми като че ли в миг стана сериозен: „Аз не искам да я тормозиш за учение. Няма да порасне, ако е тревожна... Може пък и да прилича на мен...“ Постепенно утихвах, заслушана в непривичния сериозен тон, с който не бях свикнала, но който ми показваше, че в бедност или не, с богатство или не, с присъствие къщи или не, баща ми ще бъде голямата ми опора и защита тук, на тази не наша земя.

Брат ми Саркис, който е само с две години по-голям от мен, е съвсем друг. Затова и мама е много горда и спокойна за него. Понякога тайно я виждам да разгръща тетражките му, а очите ѝ грейват от радост. Сприятелил се е с едно по-голямо дете от училището ни и то му дава книги, над които брат ми по цял ден седи приведен. Вглъбен в себе си и мълчалив, като мама е. Но често, на път за къщи, докато връща прочетените книги и взема нови от приятелчето си, аз виждах двамата дълго да разговарят така, както правят възрастните.

Мисля, че винаги е правило впечатление как разликата между мен и Саркис ставаше все по-голяма. Той израстваше на височина и на знания все по-бързо и даде от любопитство за нещо, което той примежава, а аз – не, или защото търсех интересни за самата мен знания, с годините се оказвах все по-плътно до брат ми, с все по-голяма радост от общуването с него, с все повече отговори на безконечните въпроси, с които го отрупвах. Мама смяташе, че му преча да подготвя уроците си. А всъщност тихо и недоволимо от родителите ни, аз намерих своя учител, който просто и увлекателно ми обясняваше най-сложни неща, но винаги тръгвайки от това, което би могло най-силно да ме заинтригува. Какъв възторг предизвика у мен откровението му за имената ни: „Както твоето име означава нежност и деликатност, така пък моето е на пазител и пастир. Признай, не те ли закрилям аз тебе, малката и беззащитната, от тези едри и груби твои съученици! А на баща ни името, Антраник*, освен другото, означава и „първороден“. Аз успях да се уверя в това, защото питах татко и той действително потвърди, че има брат и той е по-малък от него“. И сега като че ли го виждам как пристъпва важен и със сериозен вид, а аз захласната го слушам. Значи баща ми на мен носи подаръци и ме кара да го прегръщам, за да ги получа, а на Саркис разкрива и предава тайните на миналото ни. Брат ми, предусетил ревността, която е предизвикал с откровението си, ме утешава: „Ти си още малка. Когато станеш като мен, татко и на тебе ще разказва за това, което сме били. Ти знаеш ли колко богат е бил баща ни там? Необятни маслинови гори и стотици работници е имало семейството ни. Продавали сме зехтин на търговци от целия свят. И много пари е имал нашият дядо. Къщата му е била като палат, с каменни колони и статуи на лъвове при входа... Но ти не трябва да казваш нищо на мама. Нали знаеш, че тя не иска да се възгордяваме от предишното величие, защото сега сме бедни и ще изглеждаме смешни и жалки, ако го изтъкваме. Освен това, искам да ти кажа, че съм открил сам защо мама е

* Името „Антраник“, или „Анраник“, на арменски означава „първороден в семейството“; от Андроникос (гръцки) – увенчан от слава, победител. – Бел. авт.

мълчалива – тя не иска да е като другите ни сънародници, които непрестанно се хвалят с миналото си. Ние тук сме пришълци и не върви да се изтъкваме, а трябва да се...“ Мама е влязла и Саркис спира разказа си. Тихо ми обещава да продължим пак...

И така, ден след ден, брат ми Саркис разкриваше съкровени за мен знания, с които опознавах не света въобще, а най-скъпите ми същества. А вечерите в леглото ставаха омайни като в приказка, защото си представях колко прекрасен е бил животът ни в миналото. Сигурно и мечтаех той да може да се върне пак, защото само при децата разликата между спомени и мечти почти не съществува. Предишните терзания от това, че не можеш да си спомня какво точно има и как се изразява то в учебника, сега просто отстъпиха място на: „Утре ще питам Саркис“. Откривах понякога с възторг, че чутото от него го казват и в училище! Мечтаех Саркис да ме води в знанието за света по моя начин. И пак имаше неща, които не ми даваха покой въпреки пространните обяснения, например защо най-големият ни брат Вахрам вече живее без нас в Пловдив. Да не би всички да е трябвало да бъдем устремени „на Запад“ и затова ли мама току упрекваше баща ми, че са се отчаяли още в самото начало на преселението ни, докато повечето ни роднини са стигнали до Франция? И измежду държавите, където са били извършвани спасителни действия за арменците, като Румъния, Франция и България, не сме ли избрали най-близката и сходна с родината ни? А Вахрам не е ли отказал всъщност да се примири с нашия безпретенциозен избор – да останем в този малък град? Кое може да накара едно дете, току-що навършило петнадесет години, да стане за втори път емигрант, и то от семейство, в което всички сме така свързани помежду си? Саркис важно и бавно – като че ли за да осмисли още по-добре защо Вахрам вече е станал обушар, при това напълно самостоятелен – казва: „Той отрано е осъзнал отговорността си вкъщи, не е искал да е в тежест, щом е много по-голям от нас двамата, а и вкъщи винаги е било и още е пределно тясно... А и нали той продължава да ни обича и винаги, когато има възможност, идва с влака от Пловдив да ни види. Ти не знаеш,

че той ни помага и със спечелени от него самия пари“. А аз трескаво се блъскам да си отговоря на моя въпрос: Дали Вахрам, чието име означава „крепител на света“, ни е оставил, за да ни дава пример за продължаваща борба от по-добри места, в сравнение с нашето, или просто споменът за истинския му баща и ревността към мама са го прокудили?... На свой ред и аз изведнъж се усещам изпълнена с някакво превъзходство – Саркис не ги разбира много тези работи, които съчетават любов и ревност.

Нямам дневник от това време, а както вече разбирате, нямах и уменията да напиша „моя си история“ на живота ни. Но имам две кратки записки, които с годините преписвам на чисто, сигурно в опит да подобра написаното в тях.

Едната е с дата 17 юли 1933 г. На моя недобър арменски съм сглобила разбъркан текст. „Саркис е отишъл на екскурзия със съучениците си на Новозагорските бани и водите на Тунджа са го погълнали (там, където открай време се е знаело, че има смъртоносен водовъртеж).“ Не съм записала нищо друго на бележката, но сега ще добавя: Мама си скубеше неутешимо косите, татко беше облян в сълзи, а аз загубих за дълго представа за случващото се около мен. О, сега си спомням – една година по-късно мястото в реката беше вече заградено с надпис за забрана за къпане, тъй като още едно дете, този път на един от градските първенци, се беше удавило по същия начин.

На другата историческа моя бележчица съм написала вече на български език: „Вахрам, през 1939 година, на двадесет и деветгодишна възраст, след операция от апандисит, е заминал при Саркис“. Не съм сложила точна дата – родителите ми бяха скрили от мен това събитие, но мама и татко – спомням си, бяха ходили до Пловдив, уж на посещение при Вахрам.

Годините между двете бележки прекарах в българско училище. Родителите ми са искали сигурно да сменят изцяло средата ми. Можело и да ми върви повече там, още повече, че щом оставаме да живеем в България (а и вече без двамата ми братя), какъв смисъл би имало да

продължаваме една стара и ненужна традиция. Каква сила са имали родителите ми, за да смятат, че повторните мъки на приобщаването ми към нова среда ще са по-успешни? Мисля, че това, което ги е водило, в крайна сметка е било да се откъснем от всички и от всичко досега чрез единственото, което им е останало.

За Слънцето и още нещо...

В града я наричат Мадам. Дали името ѝ им е трудно, или просто защото Аректас не знае български, но съгражданите ѝ са доволни, ако я видят в петъчния ден да прекосява Канала и да забива към Станчовата баня, понесла огромна бяла платнена чанта с пришити две кокалени халки, вместо дръжки. След няколко часа пак може да бъде видяна – на връщане към къщи – от неизменните пред дворните порти жени. Само понякога ще се осмели някоя да я поздрави, при което получава в отговор кимване с глава. Още по-трепетно се очаква следващият съботен ден, когато съседките ще си намерят „някаква работа“, за да минат покрай къщата ѝ и да я наблюдават как на двора осъществява един изключително интересен ритуал.

Целият съботен ден Мадам посвещаваше на прането и простирането на семейното бельо и дрехи, така че всеки от любопитните можеше да събере впечатления, които през годините се превръщаха в разкази и подражание.

Мадам сновеше с ниската си, но достойна осанка около два димящи казана с вряла вода, от които гребеше с бакърен съд и пълнеше по равно три, а понякога и четири дървени корита. Започваше с най-белите и най-незамърсени чаршафи и бельо, които последователно „преминаваха през четирите води“ – известна на всички интересувачи се нейна технология. След това през същата процедура преминаваха и цветните, и черните, и най-накрая – замърсените работни дрехи на мъжа ѝ. Междувременно водата в отделните съдове ставаше по-хладна и по-подходяща, за да не падат и избеляват цветовете.

ме... Когато всичко изглежда приключило и уж следва най-любопитната част – простирането, Мадам връща в казана най-белите и вече искрящи от чистота грехи, за тѣй наречената „процедура на изваряване“. Трудна е за описание гледката, в която тя едновременно поддържа огъня под казана и заедно с това, без да се плаши от пламъците, които се възкачват по стените на съда, набива в него дебел заоблен прът, все едно удря прането. Един вид, както се бият с бухалки грехи сред течаща вода, само че в случая – връща. И отново идва безкрайно изплакване чрез преминаване през различните корита.

Никой от любопитните погледи не съжалява, защото следва най-очакваната и най-впечатляващата част на ритуала, а именно – простирането. Изведнџ този малък, беден и невзрачен двор беше озаряван от Слънце: светещи от белота и чистота везани и бродирани с кантове чаршафи и калѳки бяха нареждани по неописуеми в красотата си подредба и форми. Между тях по-сгуплени – уж за да не бият на очи, се разполагаха дълги, тънки като от муселин камизолки и долни роби с бродирани презрамки на раменете. Точно те предизвикваха най-голямото любопитство на минаващите „случайно“, които с времето се превръщаха в постоянни наблюдатели на случващото се в този двор.

Точно когато изглеждаше, че целият ритуал е окончателно приключен и белите грехи са отделени на самостоятелен, огрян от Слънцето простор, цветните – в друга негова част, а някъде на сянка и почти прикрити – най-горните и некрасиви, Мадам започваше да ги пренарежда, като че ли търсейки нова красота в разположението им. Но който достатѣчно дълго време е наблюдавал работата ѝ, е открил, че тя прави това, за да ускори съхненето на прането и като че ли следи движението на Слънцето... Щом то се скриеше, Мадам вече е прибрала по един незабележим начин прането си и е изчезнала в малката къщичка – до следващата седмица.

Имаше и други церемонии, пак с използване на казан и огън, но само веднџ годишно и наесен, когато в града наливаха вино. Мадам изчакваше прясната шира, която поставяше на огъня и пак в същия ритуал

ален танц безкрайно бъркаше сместа, докато се сгъсти и превърне в бяла каша. Тук вече тя правеше отстъпление от необщителността си, като загребваше от готовата булама* и подаваше в чиния на най-пресрамилите се наблюдатели да опитат. Не знам дали Мадам е била единствена в тези ритуали в нашия град, но в западния му край – и специално в арменската му част – много години след това сме виждали жените да правят това турско-арменско сладко, като по този начин да спасяват за себе си и за децата си част от ширата, която иначе мъжете им ще превърнат във вино.

Аз съм Фатима

Един петъчен късен следобед я изчаквам на излизане от банята. Като че ли е било в навечерието на голям празник, защото много мъже и жени жужаха наоколо в онази известна българска традиция на къпане за празник. А Станчовата баня беше открай време мястото, където целият град, мало и голямо, преминаваше като за очищение на тялото и душата и хората излизаха оттам като че ли не само чисти, но и някак облагородени. Само Мадам изглеждаше по същия начин, както всеки път – тиха, величава, но поради навалищата, като че ли по-забързана от друг път. Не знам защо, но този път се видях да я настига и се чух да казвам: „Добър ден, Мадам Гюнеш!“ Не вярвам да се е впечатлила от това, че я поздравих на турски, но вероятно защото я нарекох „Мадам Гюнеш“**, тя ми отвърна също на турски и добави:

– Как се казваш, щом знаеш моето име на твоя език?

– Фатима – отговарям плахо аз, но вече се страхувам, че това е всичко, което има да се случи този ден и пак, без да знам защо, продължавам: – Мадам Гюнеш, аз искам да правя нещата, както ти ги

* Булама – арменско сладко, което се приготвя от прясна гроздова шира, с помощта на корена чувен, понякога неправилно наричано „бяло сладко“. – Бел. авт.

** Гюнеш – турското име, съответстващо на арменското Арекнас, означава „Слънце“ и на турски. – Бел. авт.

правиш! Искам да се науча да пера, както съм те наблюдавала безброй пъти. Ще ми разрешиш ли утре да вляза в твоя дом и да те гледам? Няма да ти преча, нито ще те притеснявам с говоренето си... Чакам от много време това...

Мадам не каза нищо, дори не се спря, но едва забележима усмивка се прокрадна в очите ѝ.

Имам чувството, че когато ме допусна в дома си, Мадам Гюнеш като че ли отвори път и за други посетители. Ту някой ще чукове, уж за да пита за „онази синка, дето прави грехите искрящо бели“, а всъщност си тръгва с малко от този скъпоценен прах, сгънат в хартийка, или пък притеснена съседка, която не може да обясни добре, за да бъде разбрана, просто ще хване за ръка Мадам и ще я заведе в къщата си отсреща, за да търси съдействие или съвет дали да свали вече от огъня сладкото от ягоди. Всички гледат с изумление как се прещенява гъстотата на сладкото чрез капване на сироп на върху нокът: ако капката се разлива върху него – сладкото ще се захароса. Тя не се сърди, че съм я последвала до съседите, защото им превеждам обяснението ѝ на български.

Блажено време, щом можех да науча от нея толкова непознати за мен неща, а и да ми разрешава да ѝ помагам там, където вече знаех как – да изварявам прането, да бъркам петмез и булама, което, нека да знаете, не е лесно. Всичко това съм си извоювала трудно, защото не позволявах на Мадам да ми дава никакви пари. Тя си остана за мен учител и благодетел на живота ми. В махалата и в града се беше вече разчуло, че аз съм под закрилата ѝ – и можете ли да си представите – започнаха една след друга жени да ме викат да работя в къщите им, че да изглеждат и те по-добре, особено на празници – най-вече за Великден, с варосване, пране и чистене. Усещах гордостта на Гюнеш, че всъщност без да моли никого, ми помага. Разказвах ѝ дълго как съм се справяла, как са ме хвалили, как съм нахранила безбройните си братя и сестри със спечеленото от мен.